

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.І. Пирогова

“Затверджено”
на методичній нараді
кафедри медичної реабілітації
та медико-соціальної експертизи
Завідувач кафедри
проф. Колісник П.Ф.

« 30 » 08 2019 р.

МЕТОДИЧНА ВКАЗІВКА
для лікарів-інтернів

Навчальна дисципліна	Фізіотерапія, курортологія
Тема заняття №3	Механотерапія, кінезотерапія, лікувальна фізкультура, аероіонотерапія, аерозольотерапія, оксигенотерапія та озонотерапія, актинотерапія, як методи фізіотерапевтичного лікування у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах в практичній діяльності лікаря
Курс	Інтернатура

Вінниця

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Головною метою соціального розвитку в кожній державі є збереження здоров'я населення, попередження розвитку хвороб та інвалідності, адже в системі загальнолюдських цінностей саме здоров'я має першочергове значення.

В останні роки спостерігається тенденція до зростання захворювань, які призводять до зменшення тривалості життя, смертності, інвалідності, травматизму, а також погіршення умов праці, проживання в екологічно неблагополучних зонах є об'єктивними факторами, що потребують рішучих неординарних кроків, спрямованих на збереження здоров'я населення. В цьому переліку проведення комплексу заходів з медичної реабілітації для підтримки на необхідному рівні якості життя пацієнтів з хронічним перебігом захворювань, після перенесених хвороб, інвалідів, дітей-інвалідів, осіб похилого і старечого віку має пріоритетне значення.

Зростання кількості хворих та інвалідів в Україні відбувається на фоні скорочення чисельності населення та його старіння. В Україні налічується близько 3 млн. інвалідів і 12 млн. пенсіонерів та хворих із хронічним перебігом захворювання (Концепція Державної цільової програми "Медична реабілітація" на 2011-2015 роки, затверджена розпорядженням КМУ).

У зв'язку з цим захворюваність та інвалідність населення та забезпечення умов ефективного і раннього повернення хворих та інвалідів до повноцінного життя, досягнення якості життя є найважливішою медико-соціальною проблемою сучасного суспільства.

Основні показники захворюваності та інвалідності населення України нині зумовлені зростанням захворюваності, погіршенням соціально-економічних умов життя та екологічної ситуації, зменшенням доступності та якості медичної допомоги.

У зв'язку з проведенням масштабних реорганізаційних змін у системі охорони здоров'я зростає роль взаємодії лікарів реабілітаційного профілю із лікарями первинної ланки з метою систематичного підвищення їх знань з питань підвищення якості лікування хворих не тільки лікарськими засобами але й фізичними методами лікування.

Таким чином, для підвищення якості реабілітації крім належного фінансового і матеріально-технічного забезпечення та удосконалення нормативно-правової бази необхідне якісне кадрове, наукове і інформаційне забезпечення реабілітаційного процесу.

Проведення підготовки лікарів-інтернів з реабілітації за темою «Медична реабілітація» має за мету удосконалення теоретичних знань та практичних

навичок майбутніх лікарів у галузі комплексної реабілітації хворих та інвалідів у обсязі, необхідному для вирішення питань медичної, психолого-педагогічної, фізичної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, соціальної та побутової реабілітації хворих та інвалідів на рівні, відповідному сучасним вимогам науки і практики.

Серед усіх складових комплексної реабілітації медична реабілітація посідає провідне місце і має домінуюче значення, в зв'язку з чим у програмі основна увага приділена плануванню і проведенню медичній реабілітації.

Медична реабілітація – це комплекс заходів, які проводяться на стаціонарному, поліклінічному, санаторному та побутовому етапах лікування хворих, спрямованих на виявлення та зміцнення компенсаторних механізмів організму пацієнтів, відновлення працездатності, здатності до самообслуговування, повернення до активного життя та попередження інвалідності.

Реабілітація – це багатогранний процес відновлення здоров'я людини. Разом з медичною реабілітацією проводяться інші форми реабілітації: психологічну, педагогічну, соціально-економічну, професійну, побутову. Фізична реабілітація – складова частина медичної, соціальної і професійної реабілітації, система заходів щодо відновлення або компенсації фізичних можливостей та інтелектуальних здібностей, підвищенню функціонального стану організму, поліпшення фізичних якостей, психоемоційної стійкості та адаптаційних резервів організму людини засобами і методами фізичної культури, елементів спорту і спортивної підготовки, масажу, фізіотерапії та природних факторів.

Пріоритетним напрямом медичної реабілітації є комплексне та системне застосування методик реабілітації при перебуванні хворих на госпітальному етапі, в спеціалізованих реабілітаційних центрах (лікарнях) та реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів, при амбулаторно-поліклінічному і побутовому періоді лікування.

Первинною ланкою у функціонуванні системи медичної реабілітації є лікарі загальної практики – сімейні лікарі, які надають у амбулаторно-поліклінічних або домашніх умовах тривалу медичну допомогу відповідно до потреб пацієнтів, у тому числі при гострих та хронічних захворюваннях, забезпечують медичний супровід хворих на різних етапах реабілітації. Лікарі, які надають медичну допомогу на вторинному та третинному рівнях також повинні бути обізнані в основних питаннях медичної реабілітації та медико-соціальної експертизи

Представлена навчальна програма складена згідно з Типовим навчальним планом і програмою спеціалізації (інтернатури) випускників вищих медичних закладів освіти III-IV рівня акредитації, затверджених МОЗ у 2006 р. та Наказів МОЗ України №81 від 23.02.2005, №621 від 21.11.2005р., №98 від 01.03.2005р.

Фізіотерапія – розділ медицини і науки, що займається вивченням впливу на організм природних і преформованих фізичних чинників і використанням їх з метою профілактики, лікування і реабілітації.

Фізіотерапія є невід'ємною частиною комплексного лікування та оздоровлення хворих і інвалідів. Раціональне використання фізіотерапевтичних чинників підвищує ефективність лікування, сприяє швидшому відновленню або компенсації порушених хворобою функцій організму, перешкоджає розвитку ускладнень хвороб, зменшує побічну дію ліків. Оволодіння теоретичними знаннями, практичними навичками та професійними вміннями в галузі фізіотерапії дозволить лікарям проводити ефективне комплексне лікування і медичну реабілітацію хворих з різними нозологічними формами захворювань і інвалідів.

Науково-технічний прогрес у практиці охорони здоров'я сприяє виникненню нових лікувальних апаратів, удосконаленню методів фізіотерапії, які широко використовуються в лікуванні хворих.

Курортологія – це розділ медицини з вивчення природних лікувальних факторів (кліматичних, бальнеологічних тощо), їх впливу на організм людини і застосування з лікувально-профілактичною метою в умовах курорту.

Оскільки предметом вивчення фізіотерапії та курортології є застосування при різних захворюваннях фізіотерапевтичних та природних лікувальних факторів, вони є невід'ємним продовженням формування медичних працівників як кваліфікованих спеціалістів, та має ґрунтуватись на вивченні основ клінічних (терапія, хірургія, дитячі хвороби та ін.), фундаментальних (анатомія, фізіологія) та загальнотеоретичних дисциплін (фізика, хімія, біологія).

За час, передбачений учбовим планом, інтерни можуть ознайомитися з теоретичними основами реабілітації, фізіотерапії та курортології: основними принципами організації служби медичної реабілітації, фізіотерапії та курортології, концепцією наслідків хвороби, способами оцінки функціональних можливостей організму, з урахуванням анатоμο-фізіологічних особливостей організму. Передбачається вивчення використання основних реабілітаційних методів і засобів відповідно до виявлених порушень у різних категорій хворих.

Заняття №3

Тема: Механотерапія, кінезотерапія, лікувальна фізкультура, аероіонотерапія, аерозольтерапія, оксигенотерапія та озонотерапія, актинотерапія, як методи фізіотерапевтичного лікування у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах в практичній діяльності лікаря.

(загальна тривалість заняття - 7,2 год., з них 2 години семінар по темі заняття)

Практичне заняття – Механотерапія, кінезотерапія, лікувальна фізкультура, аероіонотерапія, аерозольтерапія, оксигенотерапія та озонотерапія, актинотерапія, як методи фізіотерапевтичного лікування у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах в практичній діяльності лікаря.

Семінар – Фізична реабілітація. Норми фізичного навантаження в різних вікових групах. Основи лікувальної фізкультури: комплекси ЛФК, показання, протипоказання, методика індивідуального підбору режиму, застосування лікувальних комплексів вправ. Основні види та механізми дії фізичних вправ; засоби ЛФК, методичні принципи кінезотерапії та дозування фізичних навантажень; основні принципи тренування. Лікувальний масаж: основні види, показання, протипоказання, методика застосування. Основи лікувальної фізкультури, фізіотерапії, фармакологічного, хірургічного, санаторно-курортного, остеопатичного лікування, принципи індивідуального підбору, розробки та своєчасної корекції поетапної багаторівневої програми медичної реабілітації з урахуванням вікових і гендерних особливостей супутньої патології, наявних факторів ризику, проведеного попереднього та планового лікування та реабілітації. Основи вісцеральної хіропрактики. Підбір та індивідуальна корекція дієтичного харчування та ЛФК, розробка реабілітаційних програм на основі фармакологічних, фізіотерапевтичних засобів, природних факторів впливу.

Індивідуальна робота з інтерном, клінічний розбір хворих, робота в відділенні реабілітації.

Місце проведення: учбова аудиторія в поліклініці, кабінет лікаря, кабінет фізіотерапії, зал лікувальної фізкультури.

1. **Актуальність теми:** Знання основ реабілітації, фізіотерапевтичного та санаторно-курортного лікування є одним з важливих компонентів лікування та попередження захворювань лікування у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах в практичній діяльності лікаря.

2. Навчальні цілі заняття:

- 2.1. Интерн повинен знати основи реабілітації, фізіотерапевтичного та санаторно-курортного лікування лікування у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах.
- 2.2. Интерн повинен знати основні терміни та принципи фізичної реабілітації.
- 2.3. Интерн повинен знати норми фізичного навантаження в різних вікових групах.
- 2.4. Интерн повинен знати основи лікувальної фізкультури: комплекси ЛФК, показання, протипоказання, методику індивідуального підбору режиму, застосування лікувальних комплексів вправ.
- 2.5. Интерн повинен вміти підбирати та розробляти основні види фізичних вправ, розуміючи їх механізми дії.
- 2.6. Интерн повинен вміти використовувати в своїй практиці засоби ЛФК, методичні принципи кінезотерапії та дозування фізичних навантажень;
- 2.7. Интерн повинен розуміти основні принципи тренування.
- 2.8. Интерн повинен володіти навиками лікувального масажу, знати основні види, показання, протипоказання, методики застосування.
- 2.9. Интерн повинен вміти застосовувати знання основ лікувальної фізкультури, фізіотерапії, фармакологічного, хірургічного, санаторно-курортного, остеопатичного лікування, принципів індивідуального підбору, розробки та своєчасної корекції поетапної багаторівневої програми медичної реабілітації з урахуванням вікових і гендерних особливостей супутньої патології, наявних факторів ризику, проведеного попереднього та планового лікування та реабілітації.
- 2.10. Интерн повинен знати основи для підбору програм фізичної реабілітації лікування у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах.
- 2.11. Интерн повинен вміти скласти план та провести реабілітаційні заходи за допомогою існуючих методів фізичного, фізіотерапевтичного, санаторно-курортного лікування у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах.
- 2.12. Навчитися правильно складати програми реабілітації та відновного лікування у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах.
- 2.13. Интерн повинен вміти проводити підбір та індивідуальну корекцію дієтичного харчування та ЛФК.
- 2.14. Интерн повинен навчитися основним навикам розробки реабілітаційних програм на основі фармакологічних, фізіотерапевтичних засобів,

природних факторів впливу у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах.

3. Організаційна структура заняття.

3.1. Ввідна частина - 15 хвилин

Перекличка, інструктаж викладача перед самостійною роботою.

3.2. Самостійна робота інтернів - 120 хвилин.

Інтерни проводять курування хворих у фізіотерапевтичному, реабілітаційному відділеннях, залі ЛФК, на консультативному прийомі хворих.

3.3. Перевірка та оцінка викладачем самостійної роботи інтернів – 45 хвилин.

Проводиться на підставі співбесіди з кожним інтерном та вивчення оформленої ним документації. Звертається особлива увага на відповідність виявлених змін в стані хворого поставленому діагнозу, вірність формулювання діагнозу, лікувальну тактику, адекватність призначеного лікування, реабілітації та додаткового обстеження хворого.

3.4. Клінічний розбір хворого разом з викладачем. – 45 хвилин.

Оцінюються практичні навички інтернів по збору анамнезу, об'єктивному обстеженню, інтерпретації даних додаткових методів обстеження, вмінню призначити лікування, скласти план диспансерного спостереження, медичної, соціальної, трудової, психологічної реабілітації.

3.5. Семінар по темі заняття – 90 хвилин.

Проводиться фронтальне опитування інтернів, перевіряється рівень самостійної теоретичної підготовки, розглядаються питання винесені на семінарське заняття, зачитуються реферативні повідомлення інтернів.

3.6. Завдання на наступний день – 10 хвилин.

4. Основні питання, що підлягають вивченню на семінарському занятті:

- 1) Застосування принципів індивідуального підбору лікувальної фізкультури у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах з урахуванням супутніх нозологій.
- 2) Роль фізичної реабілітації у відновленні здоров'я у дітей, дорослих та осіб похилого віку на амбулаторному, стаціонарному та санаторно-курортному етапах.
- 3) Основи лікувальної фізкультури, фізіотерапії, фармакологічного, хірургічного, санаторно-курортного, остеопатичного лікування, принципи індивідуального підбору, розробки та своєчасної корекції поетапної багаторівневої програми медичної реабілітації з урахуванням вікових і гендерних особливостей супутньої патології, наявних факторів ризику, проведеного попереднього та планового лікування та реабілітації.
- 4) Фізична реабілітація: визначення, основний понятійно-термінологічний апарат, сучасний стан та перспективи розвитку.
- 5) Норми фізичного навантаження в різних вікових групах.
- 6) Основи лікувальної фізкультури: комплекси ЛФК, показання, протипоказання, методика індивідуального підбору режиму, застосування лікувальних комплексів вправ.
- 7) Основні види та механізми дії фізичних вправ;

- 8) Засоби ЛФК, методичні принципи кінезотерапії та дозування фізичних навантажень; основні принципи тренування.
- 9) Лікувальний масаж: основні види, показання, протипоказання, методика застосування.
- 10) Теоретичні основи остеопатичного лікування, краніо-сакральної терапії, вісцеральної хіропрактики.
- 11) Підбір та індивідуальна корекція дієтичного харчування та ЛФК, розробка реабілітаційних програм на основі фармакологічних, фізіотерапевтичних засобів, природних факторів впливу при онкологічних, ендокринних захворюваннях та патології органів травлення, підготовка до оперативних втручань та реабілітація після хірургічного лікування, травм та перенесених захворювань
- 12) Особливості медичної реабілітації при онкологічній патології.

2. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Наочні: рентгенограми, дослідження МРТ, ЕКГ, безпосередня демонстрація важких клінічних випадків.

Практичні методи: курування хворого, складання індивідуальної програми реабілітації, рецептура фізіотерапевтичних процедур.

Інтерактивні методи: метод кейсів, метод мозкового штурму, метод конкуруючих груп, метод кооперативних груп, метод тренінгів, метод проєктів.

3. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Поточний контроль здійснюється на семінарському занятті відповідно до конкретних цілей теми, а також під час індивідуальної роботи викладача з інтерном для тих тем, які інтерни опрацьовують самостійно та які не входять до плану аудиторних занять. Рекомендується застосовувати види об'єктивного (стандартизованого) контролю теоретичної підготовки інтернів.

Оцінки "ВІДМІННО" заслуговує інтерн, який виявляє всебічні і глибокі знання з програмного матеріалу, вміє вільно виконувати завдання, передбачені програмою, засвоює основну і знайомий з додатковою літературою, який тісно пов'язує теоретичні поняття з практикою.

Оцінки "ДОБРЕ" заслуговує інтерн, який виявляє повне знання програмного матеріалу, успішно виконує передбачені програмою завдання, засвоює основну літературу, рекомендовану в програмі, правильно використовує теоретичні положення при вирішенні практичних запитань і задач, володіє необхідними навичками і технікою їх виконання.

Оцінки "ЗАДОВІЛЬНО" заслуговує інтерн, який виявляє знання основного програмного матеріалу, але не засвоїв його деталей, допускав неточності, недостатньо правильні формулювання, порушує послідовність у викладанні програмного матеріалу і відчуває труднощі у виконанні практичних навичок.

Оцінки "НЕЗАДОВІЛЬНО" заслуговує інтерн, який виявляє пропуски в знаннях основного програмного матеріалу, який допускає принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань, невпевнено, з великими труднощами виконує практичні навички.

4. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ (ТЕМИ РЕФЕРАТИВ)

1. Основні методи фізіотерапевтичного лікування.
2. Покази та протипоказання для фізіотерапевтичного лікування.
3. Дієтотерапія як метод лікування в практичній медицині.
4. Застосування немедикаментозних методів лікування в сучасній медичній практиці.
5. Сучасні немедикаментозні підходи до лікування.
6. Післяопераційні ускладнення: профілактика, лікування реабілітація.
7. Профілактика гнійних ускладнень у контингентів ризику.
8. Профілактика ускладнень терапії кортикостероїдами та НПЗП.
9. Консультування пацієнтів з питань харчування, фізичної активності, модифікації стилю життя.
10. Показання, протипоказання до проведення процедур гальванізації та електрофореза лікарських речовин. Помилки в призначенні лікаря.
11. Санаторно-курортне лікування ортопедичних хворих.
12. Основи остеопатичних методів лікування.
13. Методи мануального впливу при найбільш розповсюджених захворюваннях в сучасній медицині.
14. Показання, протипоказання до проведення процедур фототерапії. Помилки в призначенні лікаря.
15. Показання, протипоказання до проведення процедур спелеотерапії. Помилки в призначенні лікаря.
16. Показання, протипоказання до проведення процедур бальнеотерапії та гідротерапії. Помилки в призначенні лікаря.
17. Основні підходи та методи психотерапевтичного впливу при реабілітації профільних пацієнтів.
18. Основні програми ЛФК при реабілітації профільних пацієнтів.
19. Профілактика ускладнень при проведенні фізіотерапевтичних процедур.
20. Поєднання реабілітаційних програм.
21. Реабілітаційні програми як метод подолання резистентності до лікування

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ

Кожен інтерн повинен знати:

- класифікації основних найбільш поширених захворювань, які входять до складу спеціальності;
- останні стандарти та протоколи ведення хворих, згідно наказів, затверджених МОЗ України.
- клінічну симптоматику і патогенез основних захворювань, їх діагностику та лікування;
- основи фармакотерапії, фармакодинаміки основних лікарських засобів, а також ускладнення, що виникають при вживанні ліків, методи їх корекції;
- основи медикаментозної терапії, фізіо-, фітотерапії, ЛФК, показання та протипоказання для санаторно-курортного лікування;

- основи раціонального харчування здорових та хворих людей;
- медико-соціальну експертизу при хворобах, які входять до складу спеціальності;
- диспансерне спостереження за здоровими і хворими, первинну та вторинну профілактику;
- класифікації основних, найбільш поширених гострих станів, які потребують невідкладної допомоги;
- клінічну симптоматику і патогенез гострих станів, які розглядаються при вивченні курсу;
- зміни в даних параклінічного обстеження хворих, які потребують невідкладної допомоги;
- основи заходів першої лікарської допомоги при невідкладних станах: легенево-серцева реанімація, інфузійна терапія, киснева терапія, застосування фармакологічних засобів, транспортування та евакуація;
- ускладнення медикаментозної терапії, фізіо-, фітотерапії, ЛФК, санаторно-курортного лікування, профілактика розвитку цих ускладнень, покази та проти покази до застосування.

Інтерн повинен вміти:

- оперативно отримати інформацію від хворого: обстежити його об'єктивно і сформулювати діагноз відповідно до класифікації;
- призначити необхідне лабораторно-інструментальне дослідження, дати йому оцінку;
- вибрати правильну тактику послідовності необхідних заходів допомоги;
- призначити необхідне лікування;
- визначити показання та заклад для госпіталізації;
- направити хворого на ЛКК, МСЕК;
- проводити реабілітацію хворих в поліклінічних умовах;
- оформити санаторно-курортну карту та інші документи, передбачені законодавством;
- розробити програму реабілітаційних заходів;
- аналізувати результати диспансеризації.

5. ПОРЯДОК ТА ФОРМА ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЮ

Контроль здійснюється наступними заходами:

1. Щоденно підчас практичного заняття (семінару) з виставленням поточної оцінки в асистентському журналі.
2. Фронтальне опитування по питанням, що виносились на семінарські заняття змістового модулю (вибірково).
3. Практичні заняття, перевірка практичних навичок та професійних вмінь при роботі з пацієнтами.

6. ОБОВ'ЯЗКОВИЙ МІНІМУМ ТЕОРЕТИЧНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ПИТАНЬ, БЕЗ ЗНАНЬ ЯКИХ ІНТЕРН НЕ МОЖЕ ОТРИМАТИ ЗАДОВІЛЬНУ ОЦІНКУ

1. Вміння зібрати анамнез
2. Вміння використовувати об'єктивні методи обстеження
3. Вміння правильно сформулювати діагноз, згідно до сучасної номенклатури
4. Вміння надати невідкладну допомогу при невідкладних станах.
5. Визначити доцільність використання методів фізіотерапії при різних захворюваннях, призначити оптимальний фізіотерапевтичний комплекс.
6. Оцінити перебіг захворювання та ефективність фізичних факторів, визначити можливість виникнення ускладнень під впливом фізичних факторів.
7. Вміти передбачити найближчі та віддалені результати лікування.
8. Вміти впроваджувати в практику нові методи лікування та профілактики фізичними та курортними факторами.
9. Вміти правильно оформляти медичну документацію.
10. Внутрішньошкірне, підшкірне, внутрішньом'язове, внутрішньовенне введення ліків
11. Проводити санітарно-освітню роботу серед пацієнтів і населення.

7. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Таблиці;
2. Мультимедійні презентації;
3. Набори рентгенограм, результатів МРТ, ЕКГ.

8. СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Список літератури, яким забезпечена бібліотека ВНМУ ім. М.І.Пирогова (виділено курсивом)

- Епифанов В.А. – Восстановительная медицина: справочник./ В.А. Епифанов. – М.: Изд. группа «ГЭОТАР-Медиа», 2007. – 588 с.
- *Епифанов В.А. - Лечебная физическая культура и спортивная медицина. "Медицина" 1999*
- *Епифанов В.А. - Лечебная физическая культура. "Геотар" 2006*
- Каптелин А.Ф. - Восстановительное лечение при травмах опорно-двигательного аппарата. "Медицина" 1969
- Комарова Л.А., Благовидова Л.А. Руководство по физическим методам лечения. – М.: Медицина, 1983. – 264 с.
- Кукушкина Т.Н. - Руководство по реабилитации больных, частично утративших трудоспособность.

- Лещинский А. Ф., Улащиков С. С. Комплексное использование лекарственных средств и физических факторов при различной патологии. — К.: Здоровья, 1989. — 240 с.
- Лікувальна фізична культура. Підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації. - В.С. Соколовський , Н.О. Романова, О.Г. Юшковська. 2006р.
- *Медицинская реабилитация в терапии: Рук. для студ. И врачей / В. Н. Сокрут, В. Н. Казаков, Е. С. Поважная, И. Р. Швиренко и др.; Под ред. В. Н. Сокрута, В. Н. Казакова. — Донецк: ОАО “УкрНТЭК”, 2001. — 1076 с.*
- Мухін В. М. Фізична реабілітація / Мухін В. М. – Видання третє, перероблене та доповнене. – К. :Олімпійська література, 2009. – 488 с.
- Наказ МОЗ України від 06.02.2008 № 56 «Клінічний протокол санаторно-курортного лікування».
- *Немедикаментозное лечение в клинике внутренних болезней / К. Д. Бабов, М. А. Блиндер, Н. Н. Богданов и др. — К.: Здоровья, 1995. — С. 300.*
- *Немедикаментозные методы лечения в клинике внутренних болезней / Под ред. Серебриной Л.А. – К., Здоровье, 1993. – 240 с.*
- Полянська О. С. Основи реабілітації, фізіотерапії, лікувальної фізичної культури і масажу / За ред. В. В. Клапчука, О. С. Полянської. – Чернівці: Прут, 2006. – 208 с.

9. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Сайт бібліотеки: **library.vsmu.edu.ua**
2. Сайт кафедри: <http://www.vnmu.edu.ua/кафедра-медичної> реабілітації та медико-соціальної експертизи

Склав:

доц. С.П.Колісник